

A MŰVELTSÉG FOGALMÁNAK FILOZÓFIAI MEGKÖZELÍTÉSE

A kultúra általános filozófiai problémáinak vizsgálata - és vele együtt a művelődésé is - alig egy évtizedre tekint vissza hazánkban. Sem a kultúra, sem a művelődés fogalmának filozófiai meghatározása mindeztideig nem született meg, nincs általánosan elfogadott marxista terminológiánk sem. Bár a marxizmus klasszikusai sok helyen foglalkoztak a kultúra, az ember szellemi életének fejlődésével, azonban rendszerezett válaszokat, fogalommeghatározásokat nem hagytak ránk. Hagytak viszont elméleti alapot és módszert, a dialektikus történelmi materializmust, aminek segítségével megközelíthetjük mind a kultúra, mind a műveltség fogalmának filozófiai megválaszolását.

A kultúra filozófiai problémái között több tucat kérdés vár kimunkálásra. Közülük is legfontosabb a szellemi értékek termelésére és cseréjére vonatkozó törvényszerűségek feltárása, valamint az elosztás legáltalánosabb fejlődéstörvényeinek megismerése. Különösen sürgetővé vált az ittható törvényszerűségek feltárása napjainkban, mivel a társadalom szellemi életének formálása az általános haladás szempontjából döntő tényezővé vált. Ma a törvényszerűségeket magába foglaló elmélet hiánya nem teszi lehetővé a különböző intézmények és szervezetek együttes erőfeszítését és ennek következtében ma mindenki csak részfeladatokat lát és old meg,

de nem derül ki, hogy ezek minek a részei. Ha a műveltséget valóban tudatosan akarjuk a társadalmi haladás progresszív hajtóerejévé tenni - erre most már égetően szükség van - akkor elsősorban a legáltalánosabb kérdésekkel kell foglalkoznunk, a legáltalánosabb elméleti kérdéseket kell egyöntetűen tisztázni.

A műveltség és művelődés kapcsán általában a következőkről szoktunk beszélni: vizsgáljuk a ⁽¹⁾ tudományos ismeretek és azok elsajátításának szintjét, a ⁽²⁾ művészet és irodalomban való jártasságot, az ehhez kapcsoló ⁽³⁾ izlést, a ⁽⁴⁾ technikai vívmányoknak az ember életében elfoglalt helyét és azok tudatos használatának színvonalát, vizsgáljuk továbbá az ⁽⁵⁾ emberek társadalmi érintkezésének formáit és tartalmát, az ebben lévő szokásokat, és erkölcsi normákat, kutatjuk az életmódban ⁽⁶⁾ megnyilvánuló műveltségi összetevőket, de vizsgáljuk az emberi képességek kihasználtságának fokát is (az ember memória-képessége napjainkban pl. jobban ki van használva, mint gondolkodó-képessége). Amikor ezeket a kérdéseket vizsgáljuk, kétféleképpen ⁽⁷⁾ tehetjük: vagy a ⁽⁸⁾ mindennapi empirikus vizsgálódás alapján, vagy pedig elméleti alapon a törvényszerűségek felkutatásával. Most az elméleti alapokkal, az általános törvényszerűségekkel fogunk foglalkozni.

A marxista filozófia a műveltség kapcsán sem indulhat ki másból, mint azokból, az általános törvényszerűségekből, amelyek a társadalom egészére, és ezzel együtt a művelődésre és műveltségre is vonatkoznak. Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy a műveltség sem létezik a társadalom-történeti folyamatokon kívül. A műveltség nem valami különálló része, vagy tartozéka a társadalmi fo-

lyamatoknak, hanem szervesen beleépült azokba. A műveltség min-
denféle emberi tevékenység része, ott van jelen, ahol az ember te-
vékenykedik és abban van jelen, amit az ember csinál. A műveltség
tehát bele van szőve az emberek társadalmi életébe, abból csak gon-
dolatilag vonatkoztatható el. Pl. az esztergályos munkáját többféle
módon közelíthetjük meg. Vizsgálhatjuk közgazdasági szempontból,
vagyis a termelés gazdasági oldalát emelhetjük ki, akkor arra va-
gyunk kíváncsiak, mit termel, mennyit termel, milyen a termelékeny-
ség, milyen a termelés gazdaságossága, stb. Ugyanezt a munkát vizs-
gálhatjuk politikai aspektusokból is, pl. a tulajdonviszonyok szem-
pontjából, az elosztási viszonyok összefüggésében, a termelés köz-
ben megvalósuló alá-fölé rendeltség szempontjából stb. Végül ugyan-
ezt az esztergályos munkát vizsgálhatjuk a műveltség aspektusából
is, amikor arra vagyunk kíváncsiak, hogy mennyi ebben a munkában
a szellemi hányad, milyen ismeretek szükségesek hozzá, milyen
képességeket tételez fel, stb. Az adott emberi tevé-
kenységnek tehát csak különböző aspektusai lehetnek, amelyet gon-
dolatilag el lehet vonatkoztatni, és a vizsgálódás önálló tárgyává
tenni.

Amikor azonban aláhuzzuk, hogy a műveltség nem létezhet
társadalmi, történeti folyamaton kívül, ugyanakkor alá kell azt is
huzni, hogy a műveltség az adott társadalmi történeti folyamatok ál-
tal mindig determinált. Ha napjainkban a társadalmi, történeti fo-
lyamatok lényegét kutatjuk, akkor azt kell mondani, hogy alapvetően
két forradalmi változás nyomja rá bélyegét. Az emberiség jelenleg
a tudományos technikai forradalom korát éli, és ezzel együtt a szo-

cialista forradalom korát is. A tudományos-technikai forradalom alapvetően megváltoztatja az ember és természet anyagcseréjét, míg a szocialista forradalom az ember és társadalom viszonyában hoz létre gyökeres változást.

Az eddig elmondottakból következik, hogy a történelmi haladás egyben műveltségbeni haladás is. Természetesen itt a haladást nem egyszerűen mennyiségi összetevők alapján kell felfogni, hanem abban az értelemben, ahogyan ezt a marxizmus klasszikusai felfogták, miszerint a haladás a szabadság felé tett lépések egymásutániséga, az ember emberré válásának folyamata.

A műveltség éppen ezért csak dialektikus viszonyban vizsgálható az ember valóságátalakító tevékenységével. A valóság-átalakító tevékenység egyben műveltségátalakító is, és fordítva, a műveltség feltétele a valóság átalakításának. Ez azt jelenti, hogy a műveltséget tulajdonképpen kétféleképpen vizsgálhatjuk, ¹ úgy is mint eredményt, és ² úgy is mint eszközt. Ebben az egymásra-ható kölcsönös viszonyban természetesen a valóságátalakító tevékenység - az ember tárgyi tevékenysége - az, amely az elsődleges hatást gyakorolja. Ezért mondjuk, hogy a műveltség az ember mindennapi tevékenységének része, a tevékenység eredménye és feltétele is egyszerre. Kialakulását, változását, mozgásának ütemét csak az alkotó tevékenység folyamatában lehet szemlélni.

A művelődést, mint folyamatot, a műveltséget, mint eredményt alapvetően négyféleképpen szemlélhetjük, ha róla valamit mondani akarunk.

1./ A művelődés és a műveltséget szemlélhetjük, mint a kultúra felhalmozott értékeiből való birtokbavételt, mint folyamatot és mint eredményt. Az objektív és szubjektív kultúra között egy dialektikus kölcsönviszony áll fenn. Az objektív kultúra - felhalmozott értékek - feltételét képezik az egyén kulturájának, - műveltségének, - mivel belőle az egyén mindig birtokba vesz valamennyit. Az objektív kulturából valamennyi mindig szubjektívizálódik. Ugyanakkor az egyén miközben valóságátalakító tevékenységét végzi, új értékeket termel, amelyekkel gazdagítja az objektív kulturát. Hazánkban a műveltség-felfogásnak egy olyan formája honosodott meg, amelyben a műveltség kapcsán az objektív kulturából szubjektívvá való átmenetet csak mint mennyiségi változást fogják fel. Eszerint a műveltség mértéke egyenlő az objektív kulturából való mennyiségi átvétellel, vagyis mint több szubjektívizálásával. Ez a felfogás több szempontból is támadható. Támadható elsősorban azért, mert a hangsúlyt a birtokbavételre teszi, a befogadásra és nem a felhasználásra. Elfogadhatatlan továbbra azért is, mert a mennyiség jelentkezik alapvető értékmérőként, függetlenül a tartalomtól. Az így felfogott műveltség önálló életet él, és mint az ember külső tartozéka funkcionál - ha funkcionál. Az ilyen egyoldalú leegyszerűsítés tehát önmagában nem alkalmas a műveltség és művelődés jelzésére.

2./ A műveltség másik megközelítési lehetősége, amikor a társadalomban betöltött szerepét, szociális funkcióját vizsgáljuk. A műveltség velejárója a társadalmi tevékenység minden formá-

jának, de ezen belül játszhat progresszív és konzervatív szerepet. Napjainkban pl. amikor a tudományok fejlődése és felhasználása meggyorsult, a túlzottan multba-néző műveltség konzervatív jellegével tűnik ki. A műveltség szociális szerepkörének vizsgálata azt jelenti tehát, hogy keressük a műveltség gyakorlatra válhatóságát. A gyakorlat alatt itt elsősorban az emberi tevékenység öt nagy szféráját értjük: az ember termelő lény, közéleti lény, értelmi és érzelmi lény. Gyakorlati tevékenysége is ezekben a szférákban nyilvánul meg. A műveltségnek is itt kell funkcionálnia és az új műveltségbeni értékek is itt jönnek létre. A műveltség olyan tényezője az ember életének, amely létével lehetővé teszi az ember számára a jelenének megértését és a jövő célkitűzéseinek megvalósítását. Vagyis ez azt jelenti, hogy a műveltség legfőbb kritériuma a gyakorlati tevékenységben való felhasználhatóság. A műveltség ilyen funkcionális felfogásához szorosan hozzátartozik, hogy a műveltséganyag elemeinek kapcsolatát, összefüggését, szemléleti egész-szé rendeződését, "gyakorlattá" válthatóságát tartsuk a korszerű műveltség igazi ismervének.

Mi azt valljuk, hogy az egyén és a társadalom műveltségi szintjét a társadalom rendszerének szociális-gazdasági jellege, anyagi-technikai bázisainak fejlettsége, a nép ragaszkodása a maga korának haladó eszméihez, a tömegek politikai tudatossága, a humanista eszményekhez való hűsége, osztályöntudatának fejlődése határozza meg, s az, hogy a nép milyen fokon sajátította el a tudományos, materialista világnézetet.

Továbbá a műveltség számunkra azt is jelenti, hogy az egyén vagy osztály készen áll kora megértésére, változásainak befogadására. A műveltség minden esetben az adott kor megértését is jelenti, jelenti a vele való azonosulási készség meglétét is. A műveltségbe tehát az ismereteken túl beletartozik a készenlét minden új befogadására, a képesség az új felhasználására. Így tehát a műveltség olyan tényezője az embernek, amely létével lehetővé teszi az ember számára jelenének megértését, a jövő célkitűzéseinek megfogalmazását és annak megvalósítását.

- 3./ A műveltséget úgy is felfoghatjuk, mint az ember szabadsága felé tett lépéseinek kifejeződését, mint az ember emberré válásának folyamatát. Az emberiség fejlődésének története szemlélhető az anyagi termelés formáinak változásában, a társadalmi berendezkedés változásának folyamataként és szemlélhető a kultúra aspektusából, ezen belül mint a műveltség kifejeződése. A szabadság Marx szerint az egyéniség érvényesítésének a lehetősége. Ami azt jelenti, hogy az ember amióta él, állandóan törekedett arra, - hol ösztönösen, hol tudatosan - hogy a külső objektív kényszerűségeket összhangba hozza meggyőződésével, lelkiismeretével, igazságérzetével. Ebben a folyamatban a műveltség úgy jelenik meg, mint a lehetőség felismerése, annak valóraváltása, vagyis mint a megvalósult szabadság foka. A szabadsághoz nemcsak az a tény tartozik, hogy érzékelem a szabadságot - írja Marx, "hanem az is, hogy szabadon teszem azt". Az ehhez vezető ut történelmileg és társadalmilag konkrét.

Minden tudás, képesség, készség, stb. értékét az adja, hogy az így felfogott szabadság kiteljesedésében milyen szerepet játszik. Valamennyi műveltségbeli célkitűzés, tartalmi meghatározottság kerülhet közel ehhez és eshet távol is tőle. A cél az, hogy a műveltség tartalmát minél közelebb viagyuk a kor követelményéhez. A műveltség tehát szemléltethető úgy, hogy mennyiben járult hozzá ennek a folyamatnak a kiteljesedéshez, illetve fordítva, a műveltségben kifejeződik a folyamatban elért szint. A műveltség, mint eredmény az elért fokot mutatja, és a műveltség, mint eszköz az elérendő fokra enged következtetni.

4./ Végül a műveltség vizsgálható úgy is, hogy önmaga történetét vesszük vallatóra. Az emberiség története során az adott társadalmi formációkhoz, az adott termelési erők színvonalához, a tudatosság szintjéhez kötődő műveltségideálok fogalmazódtak meg. Minden kornak megvolt a maga műveltségeszménye és ebben az adott kor lényege is kifejeződött. A középkorban pl. amikor a vallás uralma nyomta rá a bélyegét az emberi tevékenység minden formájára, a műveltség legfőbb értéke a vallásos tanítás volt, ami azt jelentette, hogy minden más érték is a vallás által határozódott meg. Később a reneszánsz korban a szépség, a felvilágosodás korában az ésszerűség vált a műveltség legfőbb értékévé. A szocializmust megelőző időszakban Magyarországon pl. általában a művészetek, ezen belül is az irodalom nyomta rá egyoldaluan bélyegét a műveltségtartalomra. Az egymást követő műveltségideálok vizsgálata, a közöttük lévő összefüggések kimutatása, mint a történeti egymásutániség vizsgálata szintén

egyik lehetséges formája a művelődés és a műveltség megközelítésének.

Mindezeknek a megközelítési formáknak akkor van értelmük, ha bennük az objektív törvényszerűségek keresése fejeződik ki. Mindenre kiterjedő választ viszont csak akkor kapunk, ha a lehetséges megközelítések valamennyiét elvégezzük és a kellő mélységre hatolva olyan elméleti általánosításokhoz jutunk, amiben már törvényszerűségek fejeződnek ki. Minden egyoldalúság a műveltség valóságos helyének és tartalmának megközelítésében szubjektív következtetésekhez vezet.

A műveltséget csak úgy foghatjuk fel, mint a társadalmi valóság szerves részét, amiben egyaránt kifejeződik a társadalmi és egyéni haladás. Ezért a műveltség úgy értelmezhető, mint az emberiség társadalmi haladásának tényezője, amelyben összpontosulnak a társadalmi élet alapvető komponensei, vagyis a műveltség része, oldala minden emberi tevékenységnek. Ugyanakkor a műveltség eszköze és eredménye a személyiség kibontakoztatásának is, nem külső tartozéka az embernek, hanem része, nem rajta van, hanem maga az ember. A műveltség kifejezője a valóság tudatos megismerésének, vagyis benne a felismert szükségszerűség ölt testet, ugyanakkor a felismert szükségszerűség szellemében való cselekvés, az ebben megnyilvánuló szabadság szintén kifejezője a műveltségnek. Engels írja az Anti-Dühringben, hogy minden lépés előre a kultúra útján a szabadság felé tett lépés is. A kultúra - az egyéné is tehát az emberi tevékenység szabadságának és tudatosságának kifejeződése. Ha az eddig elmondottakat az egyénre vonatkoztatva kívánjuk megfogalmazni,

azt kell mondani: a műveltség a személyiség tudatbeli és tevékenységbeli szabadságának szintje.

A műveltség kapcsán a sokféle elméleti kérdés közül mégis a legizgalmasabb az egyén és a műveltség kapcsolatának tisztázása, az itt ható törvényszerűségek feltárására. Különösen azzá vált a szocializmus körülményei között, amelynek jellemzője, hogy benne minden az emberért és minden az ember közreműködésével történik. A szocializmus, mint társadalom lehetővé teszi az egyén számára, hogy megváltoztassa önmagát, megváltoztassa a világot.

Általánosan ismert igazság, hogy a társadalomnak, mint rendszernek minden oldala és minden eleme elválaszthatatlanul összekapcsolódik, kölcsönös összefüggésben áll egymással, kölcsönös feltételezettségben létezik. Ezen az általános összefüggésen belül, napjainkban központi helyre került az ember formálása. Egyre fontosabb válik a szocialista ember kialakítása, mivel a társadalmi haladás egyre inkább igényli azokat az emberi tulajdonságokat, és képességeket, amelyek a szocialista ember jellemzői is egyuttal. Olyan emberre van szüksége a szocialista társadalomnak, akinek jellemzője a szilárd szocialista meggyőződés, a magas szellemi képesség és igényesség, a sokirányú tájékozottság, a tevékenységéhez szükséges tudományos ismeret, kötelességtudat és felelősségérzet, a küzdeni akarás és tudás az önmaga elé állított célokért, a szocialista erkölcsiség - elsősorban a munkához és más emberekhez - stb. A szocialista társadalom sem várhatja el az egyéntől, hogy mindezeket a szocialista embert jellemző tulajdonságokat önmagától alakítsa ki, hogy mindent saját felelősségére tegyen, hogy mindent sa-

ját kezdeményezésére tegyen. Az ilyen ember kialakítása sem megy végbe automatikusan, konfliktusok nélkül. A szocialista embert alakító sokirányú hatás közül most kiemelkedő helyre került az egyén műveltségével való foglalkozás, és ebbeli képességeinek fokozott alakítása.

Az egyén és a művelődés kapcsolata önmagában is bonyolult kérdések egész sorát rejtí magában.

A műveltség korszerű felfogásánál nem indulhatunk ki másból, mint abból, hogy minden társadalmi, történelmi változás központi figurája az ember. Minden az emberért történik, és minden az ember közreműködésével. Ezért lehet azt mondani: az ember olyan mértékben módosíthatja és változtathatja meg magát, amilyen mértékben módosíthatja és változtathatja meg mindazon viszonyok egészét, amelynek ő maga az összecsomósodási pontja. Ha az embert úgy fogjuk fel, mint cselekvés módján létezőt, pontosabban mint tetteinek folyamatát, akkor az ember minden tulajdonságát, velejáróját, vagyis műveltségét is meghatározzuk, hiszen minden tevékenység értéke abban rejlik, hogy az ember emberré válásának folyamatában a progreszivitás erejével birjon. Így válik a műveltség is az ember számára külsődleges velejáróból, az ember lényegi meghatározottságának részévé. Az új társadalom felépítése tehát függ az egyén megváltoztatásától, - benne műveltségének emelésétől, - de egyben a társadalom megváltoztatása az egyén megváltoztatásának feltétele is.

Azt már az előzőekben tisztáztuk, hogy a kulturális haladás megközelíthető az ember emberré válásának aspektusából is. Ehhez csak annyit kell hozzátennünk, hogy az emberiség története nemcsak a természet és ember változásának története, hanem önlétrehozásának története is. Itt tulajdonképpen két lényeges mozzanattal van dolgunk. Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy mi az ember specifikuma és hogyan lehet ezt kapcsolatba hozni a műveltséggel, másrészt, hogy a legfontosabb emberi élettevékenység a munka milyen szerepet játszik a művelődésben. Az ember specifikumát azért fontos tisztázni, mert a művelődést és a műveltséget nem lehet kapcsolatba hozni az ember egyes tulajdonságaival.

A kérdésre, hogy mi az ember, a történelem során sokféle válasz született. Arisztotelesz úgy válaszolt, hogy az ember politizáló állat. Franklin szerszámkészítő állatnak nevezte. Mások beszélő állatnak, értelemmel bíró állatnak, érzelmi lénynek, stb. nevezték. Ezek mind az ember különböző tulajdonságai. A művelődést és a műveltséget nem lehet ezekkel a tulajdonságokkal kapcsolatba hozni, mivel külön-külön és együtt sem adják az ember specifikumát. Marx szerint az ember a "gyakorlat módján léttel bíró lény". A gyakorlat az ember létének sajátos módja, létének általános módja, a világhoz és önmagához való viszonyának módja. A gyakorlat olyan univerzális alkotó, önlétrehozó tevékenység, amiben és amivel az ember megvalósítja, létrehozza világát, és benne önmagát. Ez a gyakorlat állhat különböző szinten. A gyakorlat szintjét a tudatosság és a szabadság jelzi. Minél tudatosabb és szabadabb ez a gyakorlat, annál emberebb ember az ember. A műveltséget ezzel a gyakorlattal

lehet kapcsolatba hozni. A gyakorlat szintje, vagyis a tudatosság és szabadság egyben a műveltség szintjét is jelenti. Más oldalról a műveltségre azért van szükség, hogy ez a gyakorlat mind tudatosabb és szabadabb legyen.

A marxista antropológia az embert nem egyszerűen a társadalmi termékek egyikének tekinti, hanem olyan önmagát szüntelenül meghaladó lénynek, aki maga alakítja társadalmi viszonyait és önmagát, történelmét és jövőjét. Az ember az egyedüli élőlény, aki célszerű akarattal rendelkezik, aki célra irányuló tevékenységet fejt ki. Miközben az ember ezt teszi, képzelőerejével megtervezi azt, amit létre kíván hozni. Ha a változás objektív feltételei megváltoznak, a változás lefolyásának ideje csökkenthető stb. - akkor az ember képességeinek ezekhez a megváltozott viszonyokhoz kell formálódni, de ez nem egyszerű lehetőség, hanem szükségszerűség is.

Az embert úgy kell felfognunk, hogy nemcsak az ami, vagy ami volt, hanem az is, amivé lennie kell. Az ember viszont elsősorban azzal lesz azzá, amivé lennie kell, hogy termel. Itt valósítja meg elsősorban világát és önmagát. Az ember által létrehozott társadalom éppen a munka kapcsán különbözik a természetétől. Nem véletlen, hogy a munka minden társadalom állandó kategóriája. Így az emberi létnek is. A munka változása egyben tehát a kultúra, műveltség változása is.

A munka, mint legfontosabb élettevékenység a műveltség alakulása szempontjából is a legjelentősebb szerepet játssza. Nemcsak a műveltségbeli tartalmakat határozza meg, hanem a műveltség

lényegét is. Érdemes ebből a szempontból megkísérelni, felvázolni a munka és ember kapcsolatának változását, és ennek a művelődésre, valamint a műveltségre gyakorolt hatását. Marx írja, hogy az osztálytársadalmakban a munka idegenné válik az ember számára, hogy a munka állatívvá lesz. Ezzel együttjár, hogy az állati funkciók - evés, ivás, nemzés - válnak emberivé. Ez azt eredményezi, hogy az emberszemélyes érdekei nem a munka folyamatában - mivel ez állati - jelennek meg, hanem a fogyasztás szférájában. Ennek eredményeként a művelődés is a fogyasztás szférájába kerül, ami azt jelenti, hogy nem kapcsolódik a munkához, mint legfontosabb élettevékenységhez. Ennek az az eredménye, hogy tartalma sablonossá, szinte mozdulatlaná válik. A munka a kizsákmányolás körülményei között nem gyakorol közvetlen pozitív hatást a művelődésre, és a műveltség tartalmánál fogva, nem kötődik közvetlenül a munkához. Nem véletlen tehát, hogy az elmúlt évszázadokban a műveltségbeli elvárások mindig a munkán kívül fogalmazódtak meg, többek között Magyarországon is ezért vált az egész műveltség irodalom és művészetcentrikussá.

A szocialista társadalom azzal, hogy megváltoztatja a tulajdonviszonyokat, megszünteti a munka idegenné válásának leglényegesebb okát. A szocializmus körülményei között lehetővé válik, hogy a munka állatiból ismét emberivé váljon, és ezzel együtt lehetővé válik, hogy az ember személyes érdekei elsősorban a termelés folyamatában jelenjenek meg és fejeződjenek ki. Ez egyben azt is jelenti, hogy a műveltség is a fogyasztás szférájából a termelés szférájába kerüljön. Nem véletlen tehát, hogy a szocializmus célut-tízi

ki a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbség megszüntetését, a munkán belüli szellemi hányad gyors növelését. A szocializmus tudatossá teszi azt a spontán folyamatot, amelyben egyik oldalon a munka teremti az embert és a történelmet, másik oldalon az ember éppen azzal, hogy termel, maga csinálja a történelmet.

A műveltség ilyen felfogásának bírálata napjainkban a társadalmi fejlődésben végbemenő forradalmi változás eredménye. A marxista szemléletnek abból az alapigazságból kell kiindulnia, hogy az embert a munka tette emberré és a munka ma is minden változás alapja. Legfontosabb feladat ebből adódóan az ember olyan képességeinek fejlesztése, amelyek - a munkában realizálódnak, amelyek az emberi élet progresszív változásának meggyorsítását eredményezik. Minden megelőző társadalom, mivel csak egyszerű folytatása volt az előzőnek, célul tűzte ki a multba való "belesimulást", a mult maradványainak megőrzését. Egyrészt a fejlődés általános lassu menete, másrészt a kizsákmányolás "jogfolytonossága" a mult, jelen és jövő viszonyában egy viszonylag változatlan állapotot jelentett. Ezzel szemben ma, amikor az általános fejlődés felgyorsult, amikor a társadalmi rendszert alapul véve gyökeres változás megy végbe, a régi szemlélet nem egyszerűen nem tartható, hanem létével akadályozza a fejlődést, reakcióssá válik. Ez a művelődés számára megfogalmazott ideál, műveltségi elvárás, stb. egyre inkább szembe kerül a valóság szabta követelményekkel.

Mindebből következik, hogy arra a sokszor feltett kérdésre: milyen műveltségre van szüksége a ma élő embernek, elsődlegesen azt kell válaszolni: olyan ismeretekre, képességekre, készségekre,

amelyek az embert a valóság átalakítására serkentik. Mi a tudást a cselekvés hatalmas serkentőjének, mozgatórugójának tartjuk. Konkrétan viszont azt válaszoljuk, olyan tudásra, ismeretekre, képességekre van szüksége a ma élő embernek, amilyen feladatok megoldására vállalkozik. A feladatokat viszont nem saját tetszése szerint jelölheti ki minden ember, hanem azok a társadalmi fejlődés által meghatározottak. A társadalmi fejlődés belső törvényszerűségeiből adódóan a megoldandó feladatok közötti is objektíve meghatározott sorrend van. A szubjektum szerepe abban van, hogy a felismert szükségszerűségektől függően, tudatosan melyik feladat megvalósításába, és mikor kapcsolódik be, illetve tudatos cselekedetével miként szabályozza, pl. gyorsítja az egyes feladatok megoldását. A kor embere közülük válogathat, melyiket mikor akarja megoldani, mennyi idő alatt. Minél inkább a felismert törvényszerűségek alapján történik ez a választás, annál inkább biztosítva van a társadalom fejlődésének akadálytalansága.

A műveltség filozófiai értelemben való megközelítésénél még egy lényeges kérdésről kell beszélni: az egyén és társadalom dialektikájáról. Elöljáróban azonban tisztázni kell valamit. Műveletlen ember a szó igazi értelmében nincs. Ha a műveltséget úgy fogjuk fel, mint a társadalmi történeti haladás szerves részét, és ha úgy fogjuk fel, mint az emberi gyakorlat részét, akkor ebből logikusan következik, hogy amennyiben társadalmi-történeti haladásról beszélünk - és erről mindig beszélünk, amennyiben emberi gyakorlatról beszélünk, - a gyakorlat maga az ember létének megnyilvánulása, - annyiban mindig beszélünk műveltségről is. Ebből tehát követ-

kezik, hogy a műveltség kapcsán csak kevésbé művelt emberről szólhatunk, de műveletlenről nem. Kivétel az, amikor az adott kor követelményeihez mértén határozzuk meg az egyes ember műveltségét, és amennyiben ez nem felel meg a kor követelményeinek, akkor a műveletlenségi jelzőt nem abszolút értelemben, hanem színvonal meghatározójaként használjuk.

Az osztályadalmi szinten felfogott gyakorlat - termelő, fogyasztó, politikai, megismerő, stb. - és benne az egyén gyakorlata, sohasem fedik egymást, sem tartalmilag, sem mennyiségileg. A társadalmi gyakorlatban munkamegosztás van. Ezt a munkamegosztást természetesnek vesszük a termelés és a politikai élet szféráiban. Fel sem tesszük azt a kérdést, hogy az egyén, egyénileg fenntarthatja-e, és tovább fejlesztheti-e az emberiség természetfeletti uralmát. Tudjuk, hogy ez csak kollektív tevékenység eredménye lehet. Ugy szintén értelmetlennek tartjuk az olyan kérdés megfogalmazását, hogy az egyén egyénileg képes-e fenntartani a társadalmi fejlettség adott szintjét, illetve képes-e azt továbbfejleszteni. Amikor ezeket képtelenségeknek tartjuk, ugyanakkor szinte magától értetődően elképzelhetőnek tartjuk, hogy az egyén birtokolja a kulturát, hogy az egyén műveltsége azonos legyen a társadalom műveltségével. Pedig Marx már több mint száz évvel ezelőtt egyik írásában utalt arra, hogy az egyén csak mint egy kollektíva vehet részt a kultúra alkotó elsajátításában és fejlesztésében - a cél is csak ez lehet. A hangsúly itt az alkotón és a részvételen van. Mindkettő feltételezi, hogy az másokkal együtt történik. A részvétel mindig társadalmi, kollektív, csak más egyénnel együtt megy vég-

be. Ebből az következik, hogy az egyén és társadalom között a műveltségben is olyan munkamegosztásra érvényesül, ami mint törvényszerűség alapvetően érvényes az egyén és társadalom minden kapcsolatára.

Az egyén és társadalom műveltségi kapcsolatában a következő dialektikus viszonyt fogalmazhatjuk meg. A kultúra elsajátítása, felhasználása, új értékek termelése a kultúrában mindig társadalmi, kollektív. Ez azt jelenti, hogy az én tudásom nem a tudás eleje és vége, hanem más emberek tudásával válik társadalmilag egésszé. Az én képességem és készségem nem a készségek és képességek határa, hanem más emberek képességével és készségével válik társadalmilag egésszé. Vagyis a műveltségben is érvényesül a társadalomra jellemző munkamegosztás. Ez természetes is, mert ha a műveltséget az emberi gyakorlattal összefüggésben vizsgáljuk, akkor az ebben a gyakorlatban meglévő munkamegosztás egyben a műveltségi munkamegosztás alapvető jellemzőjét is adja.

Mindebből következik, hogy a műveltség kapcsán sem fogalmazhatunk meg valamiféle univerzális, mindenkire egyformán érvényes elvárást. Az ember műveltségbeli szükségletei - itt nem szubjektív szükségletekre gondolok - és érdeklődése különböznek, és különbözni is fognak a jövőben is. Ezért a műveltség kapcsán nem lehet mindenkire érvényes követelményeket megfogalmazni, sem tartalmilag, sem mennyiségileg. Minél inkább előre halad a társadalom általános fejlődése, annál inkább érvényes lesz, hogy benne az emberek nem fognak egymástól különbözni szociális helyzetük szempontjából, anyagi életük színvonala szempontjából és művelt-

ségük általános szintje szempontjából, de különbözni fognak abban, hogy mindenki elsősorban saját dolgához fog érteni, és mindenki az ehhez szükséges műveltséggel fog rendelkezni. Vagyis ez azt jelenti, hogy miközben a műveltség szintje azonos lesz, a műveltség tartalma - az általános tudományos szemléleten túl - különböző lesz.

A régi műveltségideál magán hordja annak az elképzelésnek a jegyeit, hogy a művelődés nem más, mint az ember értelmi képességének a művelése. Az így felfogott műveltség-konceptióban olyan elv fogalmazódott meg, miszerint a műveltséget egyszerű enciklopédikus tudásnak kell tekinteni, amelyben az ember csak mint passzív befogadó van jelen, aki csak elsajátít, akinek csak hozzáférhetővé kell tenni az empirikus adatokat, a tényeket, amit befogad és később azt szótár módjára használja. A műveltségnek ilyesfajta felfogása lehetetlenné tette, hogy az ember a valóságból jövő külső hatásokra való reagálásban önállóan megadhassa a választ. Ezért kerültek a művelődés folyamatának első helyére az irodalmi és művészeti ismeretek és szorultak hátra a tevékenység konkrét formáihoz közelálló tudományok és gyakorlati ismeretek.

Most olyan korban élünk, amikor az egyik ember a technikai ismeretekből, a másik a művészetekből, a harmadik a politikai tudnivalókból épít bele műveltségébe többet. A műveltség ezáltal egyéni szint, egyéni jelleget kap. Ez természetesen vonatkozik az osztályokra is. Hogy miből mennyi kerül bele a műveltségbe, látszólag szubjektív mérlegelés eredménye, de csak látszólag, mert mind az egyén, mind egy-egy társadalmi réteg tevékenységét az érdekek alapvetően meghatározzák, azok viszont társadalmilag determináltak.

A műveltség éppen ezért lehet különböző, de csak egy meghatározott kereten belül. A műveltség viszonylagos egységét a társadalmi gyakorlat történelmileg körülhatárolt volta mellett ideológiai töltése, a világnézet adja. Ezért a műveltség egységes egészet alkot, nem csupán ismeretek halmazát jelenti, nem egymás mellé rakott információt, nem is egymásnak teljesen ellentmondó rendszereket és tartalmakat.

Az egyes ember és osztály műveltségének foka, műveltségének minősége lehet különböző, de a műveltség alapvetően ahhoz a marxdi értelemben felfogott gyakorlathoz kapcsolódik - elsősorban a termelő munkához -, amiben és amivel az ember létrehozza a világot és önmagát. Az emberi gyakorlat mindig megkövetel egy meghatározott tudást, készséget, tapasztalatot, ami lehetővé teszi a történelmileg jelentkező feladat elvégzését.

Ezt a megállapítást még azzal is alá lehet támasztani, hogy a jövő társadalma egyre inkább lehetővé teszi, hogy az ember a benne rejlő képességeit szabadon kifejleszthesse, hogy képességeinek megfelelő tevékenységet végezzen, vagyis a munkamegosztásban képességeinek megfelelően helyezkedjen el. Az viszont természetes, hogy mindenki csak saját képességeit fejlesztheti. De az emberben rejlő képességek különbözőek, ezért mindenki különböző képességeit fejleszti. Éppen ezért a műveltségbeni különbözőségeknek van egy biológiai oka is, amit egyre kevésbé szabad figyelmen kívül hagyni.

Végül az egyén és társadalom műveltségben meglévő kölcsönösségének igazolására olyan érveket is el lehet mondani, amelyek az

ember fizikai teljesítő képessége oldaláról igazolják az előbb elmondottakat. Egy-két évszázaddal ezelőtt a műveltségben magas szinten álló egyén elmondhatta, hogy nagy általánosságban képes volt birtokolni pl. a szellemi értékeket. Nyomon tudta követni a könyvkiadást, a művészeti élet eseményeit, a tudományok új felfedezéseit, stb. Ez ma lehetetlen. Most évente több könyvet adnak ki, mint a könyvnyomtatás feltalálásától a századfordulóig összesen. Magyarországon évente 4.700 könyv kerül ki a nyomdából, elolvasni ennek még töredékeit sem lehet. Közismert, hogy a tudományos információk mennyiség 8-10 évenként megduplázódik. A tudományos irodalom az emberiség eddigi története során 100 millió munkára tehető, viszont most évente átlagosan 3-4 millióval szaporodik. Csak a folyóiratokban megjelenő tudományos műszaki cikk évente 2 millió. Hazánkban naponta minden állampolgárnak 40-45 órányi szellemi táplálékot kínálunk fel. Ezek a számok azt mutatják, hogy az egyén, ha semmi mást sem tenne, csak a szellemi táplálékok befogadásával foglalkozna, akkor is csak töredékét volna képes magáévá tenni. A befogadásban és a felhasználásban éppen ezért ugyanugy, mint a létrehozásban kollektív munka testesül meg.

Mindez együttesen azt jelenti, hogy a műveltségben és a művelődésben, mint folyamatban mindig kollektív cselekedettel van dolgunk, emberek együttes tevékenységével, amelyre általában jellemzőek az adott kornak és az adott társadalomnak meghatározói, és jellemzője egy olyan dialektikus viszony, amiben az egyén birtokba vesz valamit a társadalom egész kulturájából, de önmaga is új értékekkel mindig kiegészíti azt. Ezért az egyén műveltsége részben ke-

vesebb, mint a társadalomé, és részben több is annál.

Ennek a felfogásnak nem mond ellent az a cél, hogy a szocializmus emberideálja a harmonikusan fejlett egyéniség. Harmonikusan fejlett embert létrehozni annyit jelent, mint olyan embert teremteni, aki képes magát harmonikusan fejleszteni, aki képes felépíteni a világát és önmagát, aki képes kritikusan értékelni mindazt, ami van és képes megváltoztatni, amit arra ítél. Minden nevelési, képzési mozzanatban uralkodóvá kell válnia annak a felismerésnek, hogy fejleszteni kell az orientációt, a korral való együttthaladás igényét és készségét, az összefüggésekben lehetséges maximális eligazodás képességét, a szelektáló gondolkodást, az elmélyült és folytonos önképzést, a soha ki nem merülő alkotóvágyat, a következtető képességet, a fejlett világszemléletet és erkölcsi arculatot, a megismerés örömének érzését, stb.

Nem lehet tehát a műveltség kapcsán az egyetemességre mutató ismeretek mennyiségét számon kérni. A tárgyi vagy az elméleti tudás alapján nem lehet véleményt mondani az egyes ember, vagy bizonyos társadalmi réteg vagy osztály műveltsége felett. Nem lehet a műveltséget úgy értelmezni, mint az emberiség fejlődése során létrehozott egész kulturális gazdaság elsajátítását a társadalom minden tagja által. Olyan műveltség számonkérése lehetséges csak, amelyben biztosított a tájékozottság, amely lehetővé teszi a valóság egyre tudományosabb megértését, amely magában hordja az újabb ismeretek megszerzésének igényét is.

Ezért mondjuk, hogy a tárgyi tudás még nem műveltség, ha-

nem csak része annak, feltétele a műveltségnek. Ezen túl a tárgyi tudás tartalma és mennyisége sem a felhalmozott szellemi javaktól függ alapvetően, hanem attól, hogy mire kell az a tudás. A mi műveltségünk megköveteli, hogy az ismerettartalmak meghatározott sorrendben épüljenek egymásra, hogy azok kölcsönösen alátámasztják, kiegészítsék egymást, és magukba foglalják a gyakorlatban való hasznosíthatóságot.

Ez azonban nem jelenti, hogy az emberben kialakítandó harmónia szemben állna a szellemi képesség fokozásával, hanem ellenkezőleg, a korszerű műveltség megszerzése, a szellemi képesség fokozása és a harmóniateremtés ma azonos folyamatok. Megérteni korunkat, alkotó módon résztvenni ennek a kornak az építésében, ez megköveteli a szellemi képességek növekedését.

Többek között ezért is állunk szembe a műveltség öncélú felfogásával, amely a kulturális értékek meghatározott körének egyszerű átvételében látja csupán a feladatot. A műveltség korszerű értelmezése az ismeretek ismételt ötvöződését és a gyakorlattal való szembesítését igényli, s így sohasem statikus, hanem mindenkor dinamikus, állandóan változó, kiegészülő, egyre újabb összefüggéseket feltáró jellegű. Ez a feltétele az egyén harmonikus fejlődésének is.

Mi szemben állunk a műveltség korszerűségének olyan meghatározásával, olyan megközelítésével, amikor azt vizsgálják, hogy a kultúra felhalmozott értékeinek nagy mennyiségéből mennyit kell elsajátítani az egyénnek ahhoz, hogy korszerűen művelt legyen. Hogy mi kell a felhalmozott értékhalmból és milyen sorrendben,

az a társadalom építésének feladataitól függ elsősorban. Itt is két-
tős értelemben kell a szükségleteket értelmezni, korszerűséglet és
adott gyakorlati szükséglet, amit az adott kor színvonalán kell meg-
oldani. Például a korszerű ismeretanyag mennyiségét és milyensé-
gét csak a konkrét történelmi-társadalmi feltételektől függően lehet
meghatározni.

Az adott társadalmi formáció termelési technikai alapja
a munka jellege, a társadalom szervezeti formái, stb., azok a kö-
rülmények, amelyek meghatározzák, hogy a természeti és társa-
dalmi-törvényszerűségek milyen körét és mélységét kell ismerni
a további változtatásokhoz. Azokra az ismeretekre van szükség,
ami a természet és társadalom átalakításában való aktív részvé-
telt biztosítja. A korszerű ismeretek központi magja a tudományos
igényű ismeret.

Befejezőleg még meg kell jegyezmem a következőt. Az ál-
talanos törvények soha sem érvényesülnek tisztán, hanem az álta-
lános mindig a különösen jelenik meg. Különösen így van ez akkor,
amikor egy új társadalom és vele együtt új világnézet, új ideológiai
értékrend van kialakulóban. Nem az a cél tehát, hogy az elméletet
igazítsuk hozzá a mindennapi gyakorlathoz, hanem, hogy az elmé-
letet iránytűnek használva formáljuk a valóság folyamatait úgy, hogy
eredményeként minden tevékenységünk végső célja, a jobb és értel-
mesebb emberi élet mind gyorsabban létrejöhessen.